

عنوان نشست: تعاونی‌های محیط‌زیستی

واحد برگزار کننده نشست:	دانشکده اقتصاد
مسئول نشست:	دکتر حمید آماده (عضو هیأت علمی دانشگاه علامه طباطبائی)
تاریخ برگزاری نشست:	۱۴۰۲/۰۹/۲۰
اعضای هیأت علمی:	دکتر حمید آماده (عضو هیأت علمی دانشگاه علامه طباطبائی)
نمایندگان دستگاه‌های اجرایی مرتبط:	دکتر پیمان باباخانلو (رئیس انجمن علمی تعاون ایران)، دکتر علی‌قلی حیدری (معاون امور تعاون وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی)
مسأله محوری نشست:	مشارکت در مدیریت منابع زیست‌محیطی از طریق تعاونی
سازمان‌های هدف توصیه سیاستی:	سازمان حفاظت محیط‌زیست، معاونت امور تعاون وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی

چکیده مباحث طرح‌شده (مقدمه، چالش‌ها و مشکلات پیش رو):

منابع محیط‌زیستی در بسیار از موارد توسط بازار ارزش‌گذاری نشده و تخصیص نمی‌یابند. این وضعیت باعث استفاده غیر بهینه و تخریب این منابع می‌شود. در واقع منابع زیست‌محیطی از مصادیق شکست بازار هستند. متأسفانه سوابق موجود نشان می‌دهد دولت‌ها نیز در مدیریت صحیح این منابع کارایی لازم را نداشته‌اند. نگاهی به وضعیت منابع آب، مراتع و جنگل‌های کشور نشان می‌دهد دولت در مدیریت صحیح این منابع توفیقی نداشته است. همچنین آلودگی شدید منابع آب‌های زیرزمینی و سطحی کشور، انتشار انواع آلاینده‌های هوا، خاک و آب در سطحی بالاتر از استانداردهای موجود نشان از عدم توانایی نهادهای سایت‌گذار کشور در مدیریت منابع محیط‌زیستی کشور دارد. در این مورد شواهد زیادی را می‌توان برشمرد که از حوصله این نوشتار خارج است. سؤال مهمی که در این زمینه مطرح می‌شود این است که با شکست بازار و مداخلات دولت در ارزش‌گذاری و تخصیص بهینه منابع طبیعی و محیط‌زیستی راه چاره نجات این منابع از تخریب شدید چیست؟

با توجه به آموزه‌های آستروم بهترین گزینه برای مدیریت کارآمد این منابع استفاده از ظرفیت و مشارکت بهره‌برداران و ذینفعان این منابع است. این روش نیازمند ساختار و تشکل است

که تعاونی‌ها می‌توانند از جمله این ساختارها قلمداد شوند. بر این اساس برای مدیریت مشارکتی و بهینه منابع طبیعی و محیط‌زیستی می‌توان از ظرفیت تعاونی‌ها بهره برد. در ایران تعاونی‌های محیط‌زیستی قبلاً مورد توجه بوده و در چند مورد هم تشکیل شده‌اند اما متأسفانه ساختار کامل و کارا در این تعاونی‌ها فراموش شده است و در نتیجه منافع لازم از تشکیل این تعاونی‌ها حاصل نشده است. به همین دلیل لازم است ساختارهای نوین و صحیح تعاونی‌ها برای مدیریت کارآمد منابع محیط‌زیستی توسعه یافته و تشکیل شوند.

توصیه‌های سیاستی:

۱- منابع طبیعی و محیط‌زیستی که امکان مدیریت کارآمد از طریق تعاونی‌ها دارند شناسایی شوند. در ابتدای معرفی کارکرد تعاونی‌ها در مدیریت منابع زیست‌محیطی نمی‌توان از این ساختار در همه منابع طبیعی و محیط‌زیستی استفاده کرد. برای کسب بهترین نتیجه لازم است ابتدا منابع طبیعی و محیط‌زیستی که مدیریت مشارکتی در آن‌ها تأثیر بیشتری دارد را شناسایی کرد. برای مثال مراتع از جمله منابع طبیعی هستند که از سال‌ها قبل در مدیریت آن‌ها مشکلات فراوانی وجود دارد. همچنین این منابع در معرض تخریب شدید هستند و بهره‌برداران زیادی به صورت موقت از این منابع استفاده می‌کنند. این شرایط نشان می‌دهد مراتع می‌توانند گزینه مناسبی برای مدیریت از طریق تعاونی‌ها باشند. نمونه دیگر جنگل‌ها و منابع آب زیرزمینی هستند. بدیهی است برای شناسایی این منابع می‌توان از مشورت و نظرات نخبگان حوزه‌های محیط‌زیست و علوم اجتماعی و توسعه روستایی و کشاورزی بهره گرفت.

۲- ساختارهای تعاونی‌های محیط‌زیستی کارآمد تبیین شده و رسمیت یابند. متأسفانه تعاونی‌ها در ایران ساختارهای کارآمدی ندارند. تعداد بسیار زیاد تعاونی‌های غیرفعال یکی از نشانه‌های ناکارآمدی بسیاری از تعاونی‌ها در کشور هستند. این مهم نشان می‌دهد ساختار تعاونی‌ها برای موفقیت و تأثیرگذار بودن آن‌ها اهمیت زیادی دارد. حتی تعاونی‌هایی که در اقتصاد کشور شناخته شده هستند نیز با مشکلات ساختاری مهمی

- مواجه هستند. نکته مهم و قابل توجه دیگر این است که تعاونی‌های محیط‌زیستی در کشور از سابقه زیادی برخوردار نیستند و لذا نمی‌توان از قالب‌های تعاونی‌های سنتی برای تشکیل و توسعه آن‌ها استفاده کرد. بر این اساس تعریف دقیق ساختار این تعاونی‌ها از اهمیت بالایی برخوردار است. یکی از وجوه مهم این ساختار، عضویت این تعاونی‌هاست. در مرحله ترویج و تشکیل تعاونی‌ها باید مشخص کرد که اعضای تعاونی‌های هدف چه کسانی یا کدام فعالان اقتصادی باید باشند. ساختار عضویت تعاونی در موفقیت تعاونی‌ها اهمیت بسزایی دارد طوری که اگر عضویت در تعاونی‌ها درست تعریف نشود احتمال موفقیت و پایداری تعاونی کاهش می‌یابد. نکته قابل توجه در این زمینه استفاده از تجارب سایر کشورها بخصوص کشورهای پیشرو در زمینه تعاون است.
- ۳- هماهنگی‌های لازم با سازمان حفاظت محیط‌زیست در این زمینه انجام شود. سازمان حفاظت و محیط‌زیست و سازمان جنگل‌ها و مراتع سازمان‌های اصلی متولی مدیریت منابع محیط‌زیستی اصلی هستند. در مورد منابع آب زیرزمینی سازمان متولی اصلی وزارت نیرو و سازمان‌های زیرمجموعه آن است. با توجه به مسئولیت این سازمان‌ها لازم است ساختارها و عملکرد تعاونی‌ها با سازمان‌های اصلی متولی مدیریت منابع زیست‌محیطی هدف هماهنگ شود. در این زمینه لازم است در مراحل تدوین و تعریف ساختارها از مشورت کارشناسان سازمان متولی ذی‌ربط استفاده کرد.
- ۴- حمایت‌های لازم دولت و بخصوص حمایت‌های مالی کافی برای ایجاد و توسعه این تعاونی‌ها تنظیم شوند. یکی از مشکلاتی که تعاونی‌ها همواره از آن رنج برده‌اند، مشکلات مالی است. این مشکل بخصوص در مرحله تشکیل تعاونی‌ها خودنمایی می‌کند. به همین دلیل است که اغلب دولت‌ها برای حمایت تعاونی‌ها و ترویج تشکیل آن‌ها ردیف‌های بودجه‌ای خاصی را در نظر می‌گیرند. همچنین لازم است نهادهای مالی بخصوص بانک‌ها به تعاونی‌ها توجه ویژه داشته باشند. خوشبختانه در حال حاضر یک بانک تخصصی تعاونی در کشور فعال است که می‌توان زمینه حمایت و کمک مالی به تعاونی‌ها را فراهم سازد. این موضوع که حمایت مالی تعاونی تا چه دوره‌ای از طول

عمر تعاونی‌ها باید ادامه یابد سؤالی است که پاسخ دقیق و مشخصی ندارد. چه مسلم است این است که در مرحله ترویج و تشکیل تعاونی‌ها حمایت دولت مهم و تأثیرگذار است. علاوه بر حمایت‌های مالی، در مرحله معرفی و ترویج تعاونی‌ها نیز حمایت سازمان‌های دولتی اهمیت بسیاری دارد. اغلب فعالین اقتصادی مرتبط با منابع محیط‌زیستی شناخت کافی از ساختارهای تعاونی ندارند بخصوص که تعاونی‌ها برای تشکیل و فعالیت نیازمند مشارکت جمعی هستند، امری که به خودی خود شکل نمی‌گیرد و نیاز به پیشران‌های مشخص اقتصادی و اجتماعی دارد. ایجاد و معرفی این پیشران‌ها به طور معمول بر عهده نهادها و سازمان‌های دولتی گذاشته شده است.

۵- عملکرد و ساختارهای تعاونی‌های محیط‌زیستی موجود و فعال در کشور ازجمله تعاونی‌های آب بران مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته و ضعف‌های آن‌ها مشخص شوند. در گذشته تعاونی‌هایی مرتبط با مسائل محیط‌زیستی تشکیل شده‌اند. این تعاونی‌ها اغلب با مشکلاتی مواجه بوده‌اند و همه آن‌ها موفق نبوده‌اند. یکی از تعاونی‌هایی که با یکی از مهم‌ترین منابع طبیعی و محیط‌زیستی کشور مرتبط بوده است تعاونی‌های آب بران هستند. این تعاونی‌ها با توجه به اهمیت مشکلات مرتبط با منابع آب کشور تأسیس شده‌اند اما تا به حال در مدیریت منابع آب و رفع مشکلات مرتبط تأثیرگذاری چندانی نداشته‌اند.

۶- با توجه به نوع تعاونی‌های محیط‌زیستی، ابتدا به صورت پایلوت در منطقه‌ای محدود به اجرا گذاشته شوند و پس از رفع ابهامات و ضعف‌ها الگوی کامل و نهایی توسعه آن‌ها تهیه و اجرا شود. با توجه به جدید بودن موضوع مدیریت مشارکتی سازمان یافته در قالب تعاونی‌های رسمی در کشور لازم است در ابتدا از توسعه این تعاونی‌ها در همه مناطق خودداری شود. مدیریت مشارکتی منابع طبیعی و بعضاً منابع زیست‌محیطی در مناطق روستایی در کشور مسبوق به سابقه است. از سال‌های دور روستائیان و کشاورزان در مدیریت آب از راهکاری مشارکتی استفاده می‌کرده‌اند. مدیریت جمعی آب‌های سطحی در سمنان و شاهرود نمونه‌هایی از این نوع مشارکت بهره‌برداران در مدیریت آب بوده است. نمونه دیگر مدیریت قنات‌هاست که به صورت جمعی و مشارکتی در

نقاط مختلف کشور صورت می‌گرفته است؛ اما در این موارد و موارد دیگر که به صورت ناحیه‌ای وجود داشته‌اند، تعاونی به صورت رسمی شکل نمی‌گرفته است. با توجه به این که تعاونی‌های محیط‌زیستی لازم است جنبه رسمی و قانونی داشته باشند، ضمن این که می‌توان از سوابق مدیریت مشارکتی بهره برد، نبایستی به ساختارهای سنتی صرف تکیه کرد. از جمله جوانب این موضوع ثبت رسمی تعاونی به عنوان یک شرکت است که مستلزم تمهیداتی قانونی و مالی است. این تمهیدات در نقاط مختلف با توجه به ساختارهای اجتماعی و اقتصادی ممکن است متفاوت باشند و زمینه‌های اولیه متفاوتی را طلب کنند. با توجه به این نکات لازم است ضمن رعایت مطالب گفته شده ابتدا تعاونی‌ها به صورت محدود و منطقه‌ای تشکیل شده و عملکرد آن‌ها زیر نظر گرفته شود. برای این منظور می‌توان از مشاوران مالی، حقوقی و اقتصادی نیز کمک گرفت و در ضمن فعالیت کمبودها و ضعف‌های آن‌ها را رفع نمود. پس از این مرحله می‌توان برای توسعه تعاونی‌ها به سایر مناطق یا سایر منابع طبیعی و محیط‌زیستی برنامه‌ریزی کرده و تصمیم‌گیری نمود.

۷- از تجارب سایر کشورها بخصوص کشورهای پیشرو در زمینه تعاونی‌ها از جمله کشورهای هند و مالزی و کانادا و فنلاند استفاده شود. در زمینه تعاون در جهان برخی کشورها پیشرو هستند و تعاونی‌های بسیار موفق را تأسیس کرده و از مزایای تعاونی‌ها در بسیاری از زمینه برخوردار شده‌اند. در آسیا دو کشور هند و مالزی در این زمینه پیشرو هستند. در اروپا می‌توان از فنلاند، آلمان و انگلستان به عنوان کشورهایی که در زمینه تعاون پیشرفت‌های قابل ملاحظه‌ای داشته‌اند نام برد. دو کشور کانادا و ایالات متحده نیز در آمریکا در زمینه تعاون پیشرو هستند. مجموعه این کشورها در دهه‌های اخیر ساختارهای موفق از تعاونی‌ها را توسعه داده‌اند. متأسفانه کشور ما از این توسعه‌ها بی‌بهره مانده است و تعاونی‌ها کشور اغلب سنتی و ناکارا هستند. بر این اساس و با توجه به حساسیت و آسیب‌پذیری بسیار زیاد منابع محیط‌زیستی، به نظر می‌رسد فرصت برای آزمون و خطا بسیار اندک است و باید تلاش کرد تعاونی‌ها با حداکثر کارایی و تناسب

وارد حیطه محیط‌زیست و منابع طبیعی همچون منابع آب یا جنگل‌ها و مراتع شوند. مجموعه این شرایط این الزام را ایجاد می‌کند که از تجربه‌ها و ساختارهای موجود در کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه در زمینه تعاونی‌های محیط‌زیستی الگو گرفته شود و صرفاً برای تطابق ساختارها با بافت اقتصادی و اجتماعی جامعه ایران تعدیلاتی در ساختارهای تعاونی‌ها ایجاد شود. بدین طریق می‌توان هرچه سریع‌تر از مزایای تعاونی‌ها در مدیریت هرچه بهتر منابع محیط‌زیستی، کاهش فشارها به منابع محیط‌زیستی و آشنایی جوامع محلی و منطقه‌ای به ارزش‌ها و کارکردهای محیط‌زیست بهره برد.